

Mari Carmen España - Tystnadens slut

I Spanien efter diktatorn Francisco Francos död beslutade man att blicka frammåt istället för att rannsaka sin historia av inbördeskrig och diktatur. Men vad är värt att offra i demokratins namn? Vem ska ställas till svars idag för grymheter som utfördes för 60 sedan? Den svenske journalisten Martin Jönsson reser till Spanien för att söka svar på dessa frågor i sin dokumentärfilm "Mari Carmen España - Tystnadens slut".

Rekommenderad för gymnasiet

EN FILMHANDLEDNING AV
CLAS ÖSTERHOLM

Handling

Den svenske journalisten Martin Jönsson tar flyget till Spanien. Tillsammans med en kamrat vill han göra en film om Mari Carmen España och hennes kamp att få öppna den massgrav där hennes farfar ligger begravd. Farfadern mördades av nationalisterna under spanska inbördeskriget och är ett av de tusentals oidentifierade offer som ligger i massgravar runt omkring på den spanska landsbygden. Mari Carmen vill identifiera sin farfar och föra kvarlevorna till familjegraven. Filmarna intervjuar borgmästare, präster, anhöriga till offer etc. Under resans gång väcks mängder av frågor och de försöker sätta sig in i och förstå hur det är möjligt att rester från Francos diktatur fortfarande finns närvarande i 2000-talets spanska demokratiska samhälle. Hur är det möjligt att gator och torg bär namn av segrarsidans generaler och dess bundsförvanter? Och hur är det möjligt att diktatorn Franco ligger begravd på en offentlig plats i El Valle de los Caídos, De fallnas dal,

strax utanför Madrid prytt med ett enormt, 150 meter högt kors medan tusentals republikanska offer ligger nedslängda i anonyma massgravar? Mari Carmen säger i filmens inledning att "Det är som att leva i en lögn", att den spanska demokratin är byggd på ett fundament av dessa massgravar som finns runt om i Spanien.

Tystnadens pakt

Spanska inbördeskriget mellan 1936 och 1939 betraktas som ett sällsynt grymt krig med åtföljande 35-årig diktatur. En diktatur som styrdes med järnhand av general Francisco Franco. Men till skillnad mot t ex Tyskland och Rwanda har Spanien aldrig riktigt gjort upp med sitt mörka förflutna, inte tagit tag i frågan om skuld och straff och ställt de ansvariga inför rätta. Diktaturen snarare självdog med Francos död 1975. Spanien fram till 1970-talet var ett isolerat land och inbördeskriget tycktes långt borta när Franco dog, även om såren inte var läkta.

Efter alla år av förtryck och rädsla såg spanjorerna plötsligt en chans till förändring, de ville blicka frammåt, glömma det förflutna och man valde att lägga historien i malpåse istället för att rannsaka den. Efter nästan 40 år av diktatur såg man det som nödvändigt att finna en överenskommelse mellan Francos gamla regim och den nya oppositionen. I filmen omnämns det som "El pacto del silencio", tystnadens pakt. Men bakom denna förenklade etikett finns förstås många olika komplexa förklaringar till varför man valde denna väg. En är att det efter Francos död fanns en rädsla som levde kvar hos en stor del av den spanska befolkningen - oberoende av klass eller politisk tillhörighet - för att återigen en blodig konfrontation

mellan spanjorerna skulle uppstå och att befolkningen återigen skulle splittras. Samtidigt som många av Francos ansvariga för de grävsta brotten mot de mänskliga rättigheterna av ren självbevaringsdrift såg till att se om sitt hus av rädsla för våldsamma repressalier från vänstern.

La transición

Perioden efter Francos död 1975 fram till Socialdemokraterna PSOE:s valseger 1982, kallas "la transición"; övergångsperioden. Men att övergången till demokrati gick smärtfritt är att förenkla historieskrivningen. Åren efter 1975 präglades av stor spänning och oro. Vardagen fylldes av upplopp, högerextremistiskt våld och terroristorganisationerna ETA och GRAPO utförde många blodiga attacker. I februari 1981 gjordes även ett försök till militärkupp mot den lagligt tillsatta regeringen och dess ledare Adolfo Suarez, vilken under en natt satte skräck i den spanska befolkningen. Men trots turbulensen och oron under dessa år realiserades en rad radikala reformer, bl a hölls allmänna val, det instiftades en amnestilag för de brott som begåtts under kriget, man öppnade portarna för politiska partier inklusive det tidigare förbjudna kommunistpartiet, samt i december 1978 stadfästes den konstitution som gäller ännu idag. Spanien satte i rullning ett utvecklingsprogram som saknar motstycke i modern europeisk historia. Under ett fåtal år utvecklades det i jämförelse med övriga Europa underutvecklade Spanien till en modern stat.

Hur ska vi minnas historien?

Men oundvikligen kommer historiens ogärningar upp till ytan, ett bokslut måste göras. Det idag styrande socialdemokratiska partiet PSOE instiftade 2007 en ny lag, La Ley de Memoria Historica (Lagen om det historiska minnet) som utökar rättigheterna för de efterlevande till dem som utsattes för förföljelse och våld under inbördeskriget och diktaturen. Lagen ska vara en hjälp till att läka sårerna från krigets och diktaturens dagar och innebär bl a att offentliga myndigheter på lokal, regional och statlig nivå ska kunna bistå med information och ekonomiskt stöd till enskilda och organisationer för att lokalisera massgravar och identifiera offren.

I filmen ser vi hur de båda svenskarna häpnar över att det i en del spanska byar och städer fortfarande finns kvar

minnesmärken från diktaturens dagar, och inte minst Francos grav i De fallnas dal som är en provokation av gigantiska mått mot dem som led krigets och diktaturens fasa. I detta sammanhang säger den nya lagen att offentliga minnesmärken ska ha till syfte att förena, inte skapa konfrontation eller vara kränkande. Men i denna fråga är lagen enbart rådande och det är därför upp till varje kommun om man vill byta ut namnet på en gata eller inte.

Lagen sätter emellertid stopp för dem som årligen sökt sig till De fallnas dal för att hedra Franco och falangistledaren Jose Antonio Primo de Rivera. I och med den nya lagen betraktas El Valle de los Caídos som en religiös offentlig plats där det är förbjudet att genomföra politiska manifestationer med relation till inbördeskriget och diktaturen. I filmens eftertexter går att läsa att De fallnas dal ska göras om till museum och att platsen ska byta namn, men när detta skrivs i juni 2009 har varken något namnbyte ägt rum eller några museiplaner igångsatts.

Det råder dock delade meningar om hur spanjorerna bör behandla sin turbulenta moderna historia. Högerpartiet PP, Partido Popular, vill inte rota i det gamla, inte "blicka bakåt utan framåt" som partiledaren Mariano Rajoy upprepar i sina tal. Varför riva upp gamla sår från en förfluten tid och skapa konflikter kring ett ämne som mår bäst av att vila i frid? I filmen upprepar hans partikamrat borgmästaren samma idéer.

När de båda svenskarna intervjuar borgmästaren från Partido Popular knyter de honom och hans parti utan pardon till Franco och diktaturen och ställer honom till svars för vad som hände under kriget. Visst, grundaren av PP var minister i Francos regim, men att för den skull stämpla Partido Popular som ett fascistiskt parti är nog ändå att dra alltför snabba och enkla slutsatser. Konservativa populisterna, javisst, men knappast fascisterna. I dagens spanska politik finns inget högerextremistiskt parti som kommer i närheten av en plats i Parlamentet liknande de som dyker upp i många andra länder i Europa. Nationalisterna finns det gott om, och några Falangister finns alltid närvarande när det drar ihop sig till val, men de sistnämnda är ytterst marginaliserade och kommer inte ens med i den offentliga statistiken.

En diktatur med stöd av kyrkan

Frågan om utgrävningarna och minnena från kriget väcker fortfarande starka känslor hos spanjorerna då

många åtminstone har någon släkting som blev offer för krigets våld. Byar och familjer splittrades och många såg sig inte sällan kämpa mot tidigare vänner och släktingar i ljuset av religiösa och ideologiska besvärjelser. Författaren Antony Beevor (som förövrigt förekommer i filmen under en kort telefonintervju) ger i sin bok "Spanska inbördeskriget" en förklaring till att kriget blev så grymt; "Människor uppmuntrades till att dränka sin identitet och sitt personliga ansvar i rörelser som omgavs av en mystik eller övermänsklig aura /.../ det var som om det hela fortfarande handlade om kristenhetens kamp mot morerna. Det var denna avhumanisering som gjorde kriget så ohyggligt, liksom naturligtvis de moderna vapnen och den terror som riktades mot civilbefolkningen."

Abboten Anselmo Alvarez, som dagligen håller mäsas vid Francos grav i De fallnas dal, visar sig också vara offer för kriget. I filmens eftertexter framgår att hans far 1936 mördades av republikanerna. Men han vill inte förstå de anklagelser som de båda svenskarna konfronterar honom med. Den spanska katolska kyrkan var under kriget och diktaturen Francos högra hand och historiskt sett har kyrkan i Spanien stått på maktens, militärens och jordägarnas sida. Att kyrkan slöt upp bakom fascisterna har också sina rötter i den turbulenta tid som "Den andra republiken" 1931-1936 innebar och som blev startpunkten för kriget. Kyrkor och kloster plundrades, präster mördades och den kyrkliga hierarkin fick se sig ordentligt degraderad i samhället när en ny radikal politik skulle införas. Katolska kyrkan är även idag en konservativ maktfaktor i

det spanska samhället och är starkt kritisk så fort den socialdemokratiska regeringen vill införa reformer som nu senast inför ett förslag om en ny mer liberal abortlag.

Men som filmen visar börjar emellertid allt fler - precis som Mari Carmen - betrakta tiden som mogen för att äntligen kunna söka svaren på vad som hände med släktingar och vänner under kriget. I spanska medier dyker allt oftare upp nyheter om en öppnad massgrav eller personer som kräver att få svar på vad som hänt deras anhöriga. Det skuldkomplex som nämns i filmen för att man inte gjorde tillräckligt vid övergången till demokrati tycks nu efter alla år kunna omsättas i handling.

Olof Palmes förhoppning från 1970-talet om att "Historiens dom kommer att bli ohyggligt hård", mot de ansvariga för diktaturen i Spanien har inte besannats. Men allt fler personer såsom Mari Carmen har och kommer i alla fall att få möjlighet att finna sina anhöriga, få svar på många obesvarade frågor och därmed äntligen kunna sätta punkt för kriget "och vända blad", som hon själv uttrycker det.

Att diskutera

- Vad vet eleverna om spanska inbördeskriget och åren av diktatur?
- Åren efter Francos död beslutade spanjorerna att det var bättre att finna en överenskommelse mellan Francos regim och oppositionen än att rannsaka vad som hänt under kriget och diktaturen. Diskutera vad det är värt att offra för att uppnå demokrati? Kan det vara bättre att glömma och blicka framåt än att riva upp gamla sår? Hur har andra länder agerat, länder som Tyskland, Frankrike, Sydafrika, Kina, Kambodja?
- I filmen pratas det om att "de måste be om förlåtelse". Men vem skall be om förlåtelse idag? Vem bär idag ansvaret för att läka sårerna från kriget?
- Diskutera om det är rätt att plocka bort minnesmärken på offentliga platser som bär namn efter diktaturen? Hur ska vi minnas historien? Är det viktigt att även den mörka och grymma sidan av ett lands historia uppmärksammas - och i så fall varför?

Produktionsuppgifter

Sverige 2008

Producent: Andreas Jonsson & Robert Danielsson

Manus & regi: Martin Jönsson & Carl Pontus Hjortén

Foto: Martin Jönsson

Musik: Kalle Gustafsson Jernholm

Klippning: Carl Javér

Tekniska uppgifter

Längd: 74 minuter

Format: Dvd

Svensk premiär: 26 januari 2009 (festivalvisning)

Distribution

FilmCentrum, Box 17099, 104 62 Stockholm www.filmcentrum.se
bestallning@filmcentrum.se, 08 545 275 00

Redaktion

Andreas Hoffsten, Barn & ungdom, Svenska Filminstitutet, augusti 2009